

“ Եւմ գիտեր ինչպիսի արտասուելի
 ,, անտարբերութեան կը մղուի մար-
 ,, դուս ու մարդուն վախճանին բարոյա-
 ,, կան ապագայն ,” կ’ըսէր նոյնպէս ազ-
 գային բեմէն հասարակաց ուսման ար-
 քայական խորհրդարանին անդամնե-
 րէն մէկը :

Եւս ցաւալից խոստովանութիւննե-
 րը ու այս անսովոր հառաչանքները ուս-
 կից առաջ կու գան : Որովհետեւ ամէն
 դաստիարակութեան մեծամեծ վար-
 ժոցները մէյմէկ եկեղեցական չպակ-
 սիր . նոյնպէս շատ անգամ կը հանդիպի
 ալ որ շատ պատուաւոր մարդիկ ինքնի-
 րեն կրօնասէր , երբեմն ալ շատ բարի
 քրիստոնեայ վարժապետներ կ’ըլլան :

Եւսնք իրաւ են . բայց ինչ օգուտ ,
 երբ մէկալ կողմանէ կրօնքը իբրու օրի-
 նօք դաստիարակութենէ դուրս կը հա-
 լածուի . երբ ժանտ և քաղտնի ձեռք
 մը անզգամութեամբ հեռու և ամենա-
 հեռու կը մերժէ զանիկայ տղոց աչքէն .
 երբ , ինչպէս կը գանգրտի դարձեալ
 Տը-Վասբարէն , “ Կրօնքը դասառու-
 ,, թեան ժամը ետ ձգուած է , շատ ան-
 ,, գամ իբրեւ յետին դաս մը . երբ Եւ-
 ,, տարանը այնպիսի ստորին տեղ մը
 ,, դրուած է , որ ալ անկարող կ’ըլլայ
 ,, դէմն առնելու այն ամենայն ապակա-
 ,, նեալ վարդապետութեանց , որ մեր
 ,, բնական հակամիտութեանցը աւելի
 ,, կը յարմարին ,” :

Եւսնց վրայ այս ծանր և ահաւոր
 խօսքերն ալ կ’աւելցընէ , զորոնք չեմ
 կրնար առանց մասնաւոր դոզ մը զգա-
 լու կարդալ . “ Եւ յիշեմ , և յիշելուս
 ,, ատենը ՈՍԿԻՆԵՐԸ ԴՈՂ Կ’ԵԼԼԵՆ ,
 ,, թէ ինչ էի այդ ազգային դաստիարա-
 ,, կութիւնը ընդունցած ատենս . կը
 ,, յիշեմ թէ ինչ էին նաև իմ ընկեր-
 ,, ներս , որոնց հետ կը կենակցէի . Ա-
 ,, ՄԵՆԵԻԻՆ ԵՒ ՈՉ ՆԱԽԱԳԻԾ ՍԿԸԶ-
 ,, ԲՈՒՆԻՔ ՄԸ ՈՒՆԵՑԵՐ ԷԻՆԻՔ ՀԱ-
 ,, ԻԱՏՈՑ ԵՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿԵ-
 ,, ՆԱՑ ՎՐԱՑ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Դիւանարցութիւն . — Խօսուեալ տախտակ :

Գ

(Տես էրես 214)

Իսաղմաթիան՝ Խաղմաթիան կ’ըսէ մեր
 ազգային հին առած մը , կտրուկ կեր-
 պով մը իմացընել ուղեւորվ թէ ինչ չափ
 դժուարին է բազմութեան մը բարոյա-
 կան միութիւնը . վասն զի անձանց
 բազմութիւնը՝ կարծեաց ու կամաց ալ
 բազմութիւն կը պատճառէ , որոց թէ
 որ ճշմարտութիւնը կամ ճշմարտու-
 թեան սէրը չըլլայ մէջերնին՝ տարա-
 ձայնութիւնը անհրաժարելի հետեանք
 մըն է , ինչպէս որ տարաձայնութեանն
 ալ՝ ստութիւն ու խռովութիւն . Բաղ-
 մաթիան՝ Խաղմաթիան . ասոր ստուգու-
 թեանը մարդկային ընկերութիւնը , և
 ամենօրեայ փորձը կը վկայեն : Սակայն
 թէ որ ստութիւնն ու ապականութիւ-
 նը տարաձայնութեան հետեանքն են ,
 բայց ոչ եթէ մարդս ի բնէ անոնց հե-
 տեւելու բռնադատուած է . իրեն ազ-
 նուական բնութեանն արմատը ճշմար-
 տութիւնն է . քանի որ իր այս բնոյն
 վրայ հաստատուած կը կենայ , քանի
 որ իր այս անշարժ հիմանը վրայ հաս-
 տատութեամբ միտքն ու սիրտը կը
 խարսխէ՝ առաքինութեց գործունեայ
 պատկեր մը կը դառնայ հոգին . այսպի-
 սի չքնաղ հոգւոց բազմութիւնը իրենց
 հասարակաց անբաժանելի և հաստա-
 տուն վախճանովը կապուած են ի մի
 միաբանութիւն , չեն կրնար իրարմէ
 քակտիլ ու տարաձայնիլ :

Եւս խորհրդածութիւնը՝ պարզ ու
 դիւրամբռնելի բացայայտութիւն մըն է
 այն խառնաշփոթ յայտնութեանց , զոր
 Եւրիկոյ հարցուկներու բազմութիւնը
 քան զիրենք բազմութիւն Ստութեան
 արբանեակներէն կ’ընդունէին . առած

պատասխաններնուն մեծ մասը մէկը մէկալին չէին նմանիր, մէկուն ժխտածը միւս գէր կը հաստատէր, ու խիստ շատ անգամ ալ սխալ ու սուտ կ'ըլլէին անոններն ու թուականները: Այս բանս հանդիսատես հետաքրքիրներէն զատ՝ նոյն իսկ հարցուկները մեծ տագնապի ու շփոթութեան մէջ կը ձգէր: Ասոնց մէջ կային նաև ճշմարիտ պատասխաններ ալ. բայց զինքը սուտ հանող դէն ալ կար: Ի վերայ այսր ամենայնի՝ միայն մէկ գլուխ բանի մը վրայօք զարմանալի միութիւն մը կը տեսնուէր, ու շատ անգամ ալ գրեթէ բառից նոյնութիւն: Ասիկայ այն գլուխն էր՝ որուն դէմ ուղղեալ էն բոլոր սատանային խորամանկութիւնը. կ'ուզեմ ըսել Կրօնքն ու Հանրէքն էնքալ. անոր համար պէտք էր որ իր արբանեակներուն մասնաւոր վախճան մը ցուցըցած ըլլար, որուն հասնելու համար ամենայն հրապուրանաց ձեռք զարնէն: Այս միութենէ աւելի մեծ հրապոյրք մը չկրնար ըլլալ մարդկային մտաց համար՝ որ ճշմարտութեան երևոյթ կու տայ: Օարմանք չէ. ախտերը միշտ ջանացած են առաքինութեանց կերպարանքն առնելու. անով է որ ստութիւնը իբրև ճշմարտութիւն մուտ կը գտնէ մարդկային սրտից մէջ իր չար ազդեցութիւններովը: Սկեբերան վարդապետը նայէ ինչ կ'ըսէ.

«Այս իսկ սատանայի խարդախութեանն գործ է, միշտ ընդդէմ ճշմարտութեան զմոլորութիւնն ճակատել. կերպարանս նման նմին գունաւորել, առ ի դիւրաւ գողանալ զայնոսիկ՝ որք վաղվաղակի պատրիցին»:

Ինչոն ալ քերթողական վսեմ լեզուով մը այսպէս կ'այլաբանէ.

Այսգունակ բարբառեցաւ կեղծաւորեալըն սրտութեամբ,

Չի ոչ ումէք գոյ հընար ի հրեշտակաց կամ ի մարդոյ

Որոշել ըզկեղծութիւն, որ ինք միակ եւեթ է չար

Չանկըլացեալ առ հասարակ բայց յԱստուծոյն ի մայնոյ.

Որ եւ նորուն ի թոյլ առնել՝ յերկին լըբէ եւ ընդ երկիր.

Եւ թէպէտ բաղում ուրեք խմաստութիւն կայցէ անբուն

Աւ դըրամք նորուն ի սահ ի քուն լինի երկբայութիւն.

Նա զպաշտօնն իւրական պարզմտութեան տայ յանձն ի ձեռս,

Որ, աւաղ, ոչ խիթայ չար ուր ոչ կարծէ գու ըզարիս:

Դ. Կ. Կ. 681-689:

Չզարմանաք շատ որ մարդիկ իրեն խաբէութեանցը ծուղակը կ'իյնան. ամբողջ հրեշտակաց դասեր, Աստուծոյ պաշտօնեաներ՝ այսօր չարութեան ու գւռն արբանեակներն են. որոնց երեք սրբեան քնարներուն տեղ գծովք հիմա իրենց անէծքներուն ու յուսահատ կաղկանձանացը արձագանգները կու տայ:

Վրիստոսէ մինչև հիմա Եկեղեցւոյ ունեցած թշնամի հերձուածողներուն վրայ ընդհանուր աչքով մը եթէ նայելու ըլլանք՝ այնչափ դէմ ընդդէմ ու հակառակախօս տարաձայնութեց մէջ կէտ մը կայ, որուն վրայ ամենքն ալ կը միաբանին. այսինքն Ճշմարիտ Կրօնից կամ Ուղղափառ Վարդապետութեան դէմ անկաշառ արեւելիքն: Այս թշնամութիւնը որ ի սկզբանէ հետէ կը ցուցնէ սատանան մարդկանց ձեռքովը ընդդէմ Աստուծոյ, կարծես թէ այն աստուածային իրեն դէմ դրուած անիծից ու անկեալ մարդոյն եղած սքանչելի խոստմանը վրէժխնդրութիւնն է. «Նիծեալ լի. ջիր դու զամենայն աւուրս կենաց քո... և եղից թշնամութիւն ի մէջ քո և ի մէջ կնոջդ, և ի մէջ զաւակի քո և ի մէջ զաւակի դորա. նա սպասեսցէ քում գլխոյ, և դու սպասեսցես նորա քար. չապարի»: Այս յիշատի, թէ որ առաջին մարդոյն դէմ զինքը զրգուողը նախանձն էր՝ տեսնելով իրմէ տկար բնութիւն մը, որ իր տեղը ժառանգ սահմանուած էր երկնաւոր փառաց, հոս նոյն նախանձը բիւրապատիկ բորբոքեցաւ տեսնելով որ մարդկային բնութիւնը թէպէտ ընկաւ իրեն հրապուրելովը, բայց ետքը նորէն կանգնուելով՝ առջինէն աւելի մեծ փառաց կը հասնի. անոր համար պէտք էր իր ամէն վրէժխնդրութիւնը թափէր ընդդէմ երկրորդ մարդոյն՝ որ զինքն իր իշխանութենէն մերկացուցած գլուխը պիտի ձմէր՝ աստուածաբար որոտալով իրեն

դէմ այս դատաւնիքս. « Իշխան աշխարհիս այսորիկ ընկեցցի արտաքս » :

Եւոր համար է որ հերձուածներուն ամէնն ալ ուղղակի կամ անուղղակի կը պատերազմին ընդդէմ Վրիստոսի, ու ամէնն ալ իրեն ճշմարիտ վարդապետութեան դէմ յարձրկած են : Ընկէ առնոց ոյժ տուողը . ով է որ ստուծեանց յաղթանակը կ'ուզէ կանգնել ճշմարտութեան աւերակացը վրայ՝ եթէ ոչ ստուծեանց հայրն, այս աշխարհիս աստուծը Պօղոսի խորին բացատրութեանը համեմատ : Հիմակուան ռփէկան պարգաւներուն մէջն ալ նոյն վրէժխնդրութիւնը կ'երևայ, որուն վախճանն ալ նոյն է : Սրիստոնէութիւնը կը ցուցնեն աւերորդապաշտութիւն մը, մոլեկան եռանդ մը, աղանդ ու շաղփաղփութիւն . ճշմարիտ կրօնք է կ'ըսեն ճշմարտութեան կամ բանին պաշտօնը, և այս միայն արժանի է Եստուածութեան պաշտօն սեպուելու : — Եսկայ արդէն շատոնց քարոզուած էր մոլորահաւատից ձեռքովն ալ . որոնք Աստուծէանք կամ Համայնաստուծէանք կ'ըսուին : Իոյնպէս հետագայ մոլորութիւններն ալ՝ Վերմանիա, Բնդիա, Բմերիկա ու մաս մ'ալ Վաղղիա, ինչուան հիմա սերմանուած ամպարիշտ աղանդներու վարդապետութեանց ամփոփմունքն է, որով կը տեսնուի յայտնապէս՝ որ թէ և արբանեակները այլ և այլ են, բայց ամենուն ալ հայրն ու շնչողը մէկ է միայն . ինչ որ առաջ մարդկանց ձեռքով՝ հիմա ալ դիւաց միջնորդութեամբ քարոզելով :

1. Վրիստոս՝ իրենց խօսքին նայելով՝ սոսկ մարդ մըն է, որ իրեն լաւութեամբն ու իմաստութեամբը միայն ուրիշներէն գերազանցեց : 2. Եստուած մը կայ ամենաբարի ու անբաւելի ուսկից որ իրենք ալ կը վախեն : 3. Իրեն պաշտօն մատուցանելու համար որ և իցէ կրօնական հանդէսք ու արարողութիւնք ոչ ինչ են ու ծիծաղական ,

իրեն բարութեանը վրայ մեծ ապաւինութիւն մը ամէն բանի տեղ կը բաւէ : 4. Գարձեալ, սկզբնական մեղք չկայ . և 5. Ըն ալ յաւիտենական դատապարտութիւն անդիի աշխարհք : 6. Հոն չարեաց կամ բարեաց զանազանութիւն չկայ : 7. Բմէն մարդ երկինք երթալու համար ստեղծուած է . բայց հոն հասնելու համար նախ եօթը ռփէկան պարգաւներէ պէտք է անցնին . ուր որ հետզհետէ աւելի կը կատարելագործուին ըզգայական բնութեան ծանօթութեանց մէջ : Ես անցողական վիճակիս մէջ երանելի կ'ըսուին . բայց իրենց երանութիւնը զգայական է . ինչու որ ամէն սրտերնուն ուզածը կրնան վայելել . ամէն մարմնական հեշտութիւն իրենց ձեռքն է . կը վայելեն ամենայն դիւրութեամբ ու հանգստութեամբ : Իրենց մեծ հաճութիւն է աշխարհիս վրայի ունեցած սիրելեացը հետ խօսակցիլ . և թէ որ Բմերիկոյ Կարգաւնեւորան ձեռքով սկսուած հաղորդակցութիւնը բոլոր աշխարհք տարածուելու ըլլայ՝ ալ անկէ ետեւ երեւելի աշխարհքը աներկոյթ աշխարհքին հետ կը խառնուի կը միանայ, ու երկուքը միատեղ մէկ ժողովուրդ ու մէկ ընտանիք մը միայն կը ձևացնեն :

Եւս Ռփէկան յայտնաւեանց դրութիւնը, որ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ հայհոյութեանց, խառնախօսութեանց, աշխարհիկ ստուծեանց խառնուրդ մը, որ և ոչ իսկ գոնէ նորութեան պարգաւ ունին, ինչպէս քիչ մը վերը ըսինք : — Ետածեալ մէյ մը թէ ծայրը ուր կրնայ երթալ ընկերութեան մը, որ խաղալիկ եղած ըլլայ այսպիսի հակասաբան վարդապետութեանց . հաւատք չունեցող ժողովուրդ մը ամենայն անմտութեամբ հաւատք կ'ընծայէ այն ամէն բանի, որոնցմով որ կամ կը յուսայ գաղտնեաց խելք հասցնել, կամ զգայութեան ամենէն աւելի անարդ հաճոյքները լցնել : Բրդ այսպիսի ընկերութեան մը, այդպիսի ժողովուրդեան մը վերահաս կործանումը՝ անհրաժարելի հետեւութիւն է : Եւ ով չտեսներ թէ

1 Ինչպէս ճիշդ կ'եղէ Ս. Յակոբայ խօսքը . « Եւ Բնչ հաստատ (յԱստուած) և արդի » :

ստուծեանց հօրը ջանքն է դարձեալ ձգել զմարդկութիւնը այն լծին տակ ուսկից որ Վրիստոս ազատեց . և հետեաբար՝ օր մը չէ նէ օր մը նորոգել դարձեալ բազմաստուածութեան ահաւոր տեսարանները ամենայն զարշուծեամբն հանդերձ . բայց Վրիստոսի զօրութիւնը պիտի զինքը խայտառակէ իր արբանեակներուն հետ մէկ տեղ : Եւս ստոյգ է որ այսպիսի հաղորդակցութեանց ետեւէ իննողներուն շատերը անձնասպանութեամբ ու խենդենալով կեանքերնին լմնցուցին . այնպէս որ Վերիկայի ինքզինքն սպաննողներուն ու խենդեցողներուն վեցին մէկը աս դասէն սկսաւ ելլել : Բանը այն աստիճանի հասաւ որ ողջամիտ լրագիրները հասարակաց բարոյն համար սկսան աւաջարկել տէրութե՝ որ այս փնասակար տեսարաններէն զժողովուրդը հեռացնելու հրամայէ , որ օրն՝ ի բուն խուռն կը վազէին , բաներնին գործքերնին երեսի վրայ թողած . այս բանիս թէ հասարակաց և թէ առանձնականաց վրայ ազդած բարոյական փնասաբեր հետեւանքները մեծ գլուշութեան պէտք է ստիպեն զտէրութիւնը :

Եւսպիսի բողոք մը նորադանդից բերնէն լսելէն ետեւ , չեմ գիտեր ալ ինչ տարակոյս կրնայ մնալ Եկեղեցւոյ խստութեանը արդար ըլլալուն վրայ , որով որ կը դատէ այսպիսի ու ասոր նման կերպերով անտես աշխարհքին հետ հաղորդակցութիւն ընողները : Ուրբ Եկեղեցւոյ ջանքն է ազատել ընկերութիւնը կորստական գլորմունքներէն՝ առ որ ուղղուած են ստուծեան Ոգոյն դիտմունքը՝ իսկութեամբ ջանալով որ ապագայից վրայ ծանօթութիւն տալու խայծերով՝ իրեն ծառայեցընէ ընդունայնասէր մարդիկը : Ա՛հ , քանի՜ իրաւամբք մենք ալ այսօրուան օրս կրնանք հոգեբազում տխուր յանդիմանութիւնը կրկնել այդպիսի մոլորութիւն սիրողներուն , թէ՛ Որդի Ժարդան մեզն յերբէք խառնարար . ընդէր սիրէք զանարանքս , և խնդրէք զսպասելիս :

Հ . Խ . Գ

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Անգղիոյ արդի ուսումնական վիճակը :

Եւսպիսի անցեալ տարուան թերթերուն մէջ եօթը հատուածով խօսած ենք Ենգղիոյ քաղաքական և մտաւորական հրաշալի մեծութեանը վրայ . իսկ մատենագրական մեծութեանը վրայօք խօսելու ատեննիս խոստացեր էինք այժմեան ուսումնական վիճակին վրայ ալ քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ տալու , որն որ յօժարութեամբ կը կատարենք դրուած հատուածներուն ամբողջութեանը համար :

Ենգղիացի գեղեցիկ դպրութեանց կողմանէ իր ոսկեդարուն հետ բաղդատելով , ինչպէս նաեւ Եւրոպական մէկ երկու գլխաւոր ազգաց այժմեան մատենագրական վիճակին հետ ի կշիռ դնելով , ետ մնացած է և երկրորդ կարգի է իրենց մատենագրութիւնը . և զուգակշռելով Վաղղիացւոց , Վերմանացւոց և Իտալացւոց հետ՝ Եւրոպայ տաճարին մէջ չորրորդ դասը բաղմած կը տեսնենք Ենգղիացւոց ճարտասանական , բանաստեղծական , պատմական և փիլիսոփայական ոգին . իսկ ուսումնականութեան մէջ , ինչպէս է մեքենականութիւնը և մեքենական արհեստները , աստեղաբաշխութիւն , նաւուղղութիւն , բնալուծութիւն և բնաբանութիւն , և այլն , այս բաներուս մէջ խիստ յառաջագէտ են , մանաւանդ մեքենականութեան և մեքենագործութեան մէջ , որոնց ազգ մը չհաւասարիր . և դեռ ազգ մը չէ եղած որ Ենգղիական ճակատները այս պսակներէս մերկացընէ կամ իրեն բռնաբարէ :

Եւսպիսի բանաստեղծներուն մէջ անուանի են Վեննիսըն¹ , և Պրաունին² . առջինին եղերերգութիւններն և Իշխանուհի քերթուածը համբաւաւոր են , ու երկրորդին Նանդեան ճրագալուցի³ և Օտտի բանաստեղծութիւններն :

¹ Անգլ. Tennyson.

² Անգլ. Browning.